

AZ ERDÉLYI-MEZŐSÉG KÖZPONTI RÉSZÉNEK FONTOSABB TÁJTÖRTÉNETI ÉS TÁJDINAMIKAI VÁLTOZÁSAI

SZABÓ ANNA¹ – RUPRECHT ESZTER²

1) *Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár*

2) *ELTE Növényrendszertani és Ökológiai Tanszék, Budapest*

Abstract

Szabó A., Ruprecht E.: Important changes of the landscape history and dynamics in the central part of Transylvanian Lowland (Romania). – Kanitzia 9: 151-164.

The paper deals with the most significant changes in land use during the middle, new- and modern ages, and the prospective dynamical processes in the near future, in the central part of the Transylvanian Lowland (Erdélyi Mezőség) Romania. The influence of important social and economical changes on forest-, grassland and wetland management and landscape structure are emphasised in the historical review. The actual state of the landscape and the mentioned vegetation types are presented based on field investigations. On the basis of the past processes, present observations and social, economical changes, the article projects three possible future trends in landscape development.

Keywords: Landscape history, landscape dynamics, land use, Transylvanian Lowland

Szabó Anna, Transylvanian Museum Society, Cluj-Napoca

Ruprecht Eszter, ELTE Plant Taxonomy and Ecology, Budapest

Bevezető

Bármely ország gazdaságpolitikája számottevően rányomja a bélyegét a tájhasználatra, időnként akár drasztikus változásokat idézhet elő a természeti környezetben. Ezek a hatások a kisebb térségekben bekövetkező szociális változásokkal egyült regionális szinten csapódnak le, meghatározva egy-egy régió sajátos arculatát, tájszerkezetének jellegét.

Nagyon fontos a múltban bekövetkezett tájhasználati változások növényzetre és tájszerkezetre gyakorolt hatásának ismerete, hiszen ez hozzásegít a napjainkban zajló jelenségek megértéséhez, a jövőben várható változások előrejelzéséhez.

Terület és módszer

Az Erdélyi-Mezőség az Erdélyi-medence központi részén terül el, a Kis és a Nagy Szamos, a Maros és az Aranyos határolja. A Mezőség dombvidéki, régóta mezőgazdasági művelés alatt álló terület. Altalaját laza kőzetek építik fel: agyag, márga, homokkő. Domborzatára a meredekebb déli lejtők és lankásabb északi oldalak jellemzőek. Éghajlata mérsékelt kontinentális, az évi átlaghőmérséklet 8–9 °C, az átlagos évi csapadékmennyisége 500–600 mm. Az itt előforduló növényzeti típust a zárt erdő és a sztyepp klímaövek átmeneti éghajlati sávjában kialakult önálló nö-

vénnyeti övként tartjuk számon. Ilyenformán az erdőssztyepp típusú növényzet a többé-kevésbé zárt erdők és a gyepek mozaikjaként értelmezhető.

Az Erdélyi-Mezőségen bekövetkezett jelentősebb tájhasználati változásokat és ezek történelmi hátterét levéltári forrásokra alapozó gazdaságtörténeti tanulmányok alapján vázoljuk fel (SZABÓ 1995, 1999, TONK 1994). A közelmúltra vonatkozó információkat a helybéliekkel folytatott beszélgetések alapján egészítettük ki. Kisebb mintaterületre szűkítve a kört, korabeli katonai térképek segítségével követjük nyomon az utóbbi kétszáz év változásait, kiegészítve ezt a különböző növényzeti típusokra és élőhelyekre utaló helynevek áttekintésével. Külön kitérünk a természetes lombhullató erők, a gyepek és vizes területek arányának alakulására, mivel ezek a mezőségi táj meghatározó elemei. Mintaterületünk a Mezőség központi, szárazabb, fás növényzetben szegényebb részén fekszik: Magyarosvát és környéke; nyugaton a Kályán-patak völgye, északon a Kolozsvárt Marosvásárhellyel összekötő főút, keleten a Magyarfráta felé vezető országút, délen pedig Magyarfráta és Aranykút településeket összekötő képzeletbeli vonal határolja.

A vizsgált terület jelenlegi növényzetéről, a táj szerkezetéről és rövidtávú dinamikájáról terepi megfigyelések és mintavételezés során nyertünk információkat (RUPRECHT 2002, SZABÓ 2002).

A jövőendő tájdinamikai változásait a múltbeli jelenségekből kiindulva, a jelenlegi országos szinten észlelhető gazdasági–politikai események és regionális szintű szociális átalakulások, a Nyugat-Európában leírt analógiák és az azt kiváltó okok figyelembevételével próbáljuk előrejelezni.

Tájtörténeti áttekintés

A kezdetektől a XVII. századig

Nincsenek pontos adataink arról, hogy mikor telepedett meg az ember az Erdélyi-Mezőségen. Archeológiai leletek alapján megállapítható, hogy 3000 évvel ezelőtt már élt emberi közösség a mezőségi tavas területek környékén.

A mezőségi tavak eredetével, szerepével, történetével számos tanulmány foglalkozott. A tavak és vizes területek jelentősége vitathatatlan („Volt idő, mikor a Mezőség fogalma egyet jelentett a mezőségi tavakéval.” TONK, 1994), akárcsak az ember szerepe fenntartásukban, megfigyatozásukban, de esetenként keletkezésükben is. Pollenvizsgálatok igazolták, hogy a Szováti-tó, amely mintaterületünk központi részén helyezkedik el, a jégkorszak utáni meleg-száraz időszakban, 8–10 ezer éve, természetes úton keletkezett. Üledékében 250 cm mélyen tölgyfajok, hárs, szil, mogyoró és lucfenyő virágporát találták (CSÜRÖS 1973).

A terület megfelelő közeg volt a gazdálkodást megelőző, kezdetlegesebb gyűjtögető, vadászó, halászó, kevésbé életmód számára, a római korban pedig már ismerték sókészleteinek jelentőségét. A sórétegek a Mezőség peremvidékén rakódtak le a harmadkorban, a tenger visszahúzódásának köszönhetően ott, ahol a sórétegek a felszínre törtek vagy a felszín közelében vannak, sós-szikes növényzet alakult

ki. A kolozsi sóbánya környéke folyamatosan lakott, fontos település volt. BENKŐ szerint (1778) róla kapta nevét a vármegye is Szent István korában, hiszen ekkor Kolozs „a régi castrumnál” (Kolozsvár) „virágzóbb látványt nyújtott”.

Az első bővebb adatok Kolozs vármegye (s ezen belül a szováti mintaterület) birtokviszonyaira, lakosságára vonatkozóan az Árpádkori településekről szóló feljegyzések (GYÖRFFY 1987). A vármegye keletre irányuló főútja mentén a ma ismert települések jó része már létezett: Korpád, Kályán, Ór, Fráta, Kamarás faluként, Szovát, Mócs, Keszű, Berkenyes és Szopor plébániás helyként szerepel. A 13. sz. végén Szovát és közvetlen környéke a Sukiak birtokában volt, a tőle délre fekvő részek pedig a Frátai családhoz és a Barsa nemzetséghez tartoztak.

E birtokokon a határ és dűlőnevek alapján rekonstruált térkép még nagy kiterjedésű erdőséget – vagy legalább fás növényzetet – jelez. Az erdős terület a Kályán-patak völgyétől délen Ór (ma Mezőőr), Szopor, északon pedig a már említett keleti főútig húzódik, tehát az emberi települések közvetlen környékét leszámítva uralta a térséget (GYÖRFFY 1987). Természetesen e rekonstruált térkép nem lehet elég aprólékos, vagyis az erdőfoltok nem határolhatók el, de tény, hogy a fás vegetáció egykor jelentős területet foglalt el. A 14–15. századból fennmaradt néhány olyan elnevezés, amelyekből következtethetünk az erdők típusára, állapotára is (TONK 1994): Mócs határában Királyerdőt említenek a források (1456), Aranykút közelében Ágaserő terület (1350), Szovátról pedig 1348-ban Csalánoserdőt, Gyermekek-erdőt, Somos- és Láposerdőt sorolnak fel. Az Ágaserdő elnevezés az erdőgazdálkodás egy hagyományos formájára utalhat. A Somos erdő fiatal, bokros-cserjés növényzetet jelez, de azt is, hogy a falu számon tartotta az erdei gyümölcsök lelőhelyeit, amely lehetett kiegészítő élelemforrás de az ecetgyártás alapanyaga is (a környéken ma is élnek a Somos-tető, Somoldal nevek). A Csalánoserdő elnevezés emberi beavatkozást sejtet – legeltetést vagy makkoltatást –, hiszen a bolygatlan erdő aljnövényzetére nem jellemző a csalán felszaporodása. A Láposerdőnek azért van számunkra jelentősége, mert a Mezőség központi részén jelenleg a patakparti és ártéri fás növényzet teljesen hiányzik, de már a 18. század végi katonai térképeken sem találunk erre utaló adatot. A Láposerdő egyike lehetett az utolsó ártéri erdőknek, a 17. századig a nedves területekről a fás növényzet teljesen eltűnt.

A gyepterületek sorsáról ebből az időszakból nem sok adat maradt fenn. A 13–14. század fordulóján a mezőgazdasági termelés egyedüli formája az ekés földművelés volt (GYÖRFFY 1987), az így megművelt szántóföldek valószínűleg a települések közelében, a könnyen hozzáférhető laposokon terültek el.

E korai leírások alapján körvonalazódik a „sajátságos mezőségi életforma” (TONK 1994), amely a természeti erőforrások kiegyensúlyozott kihasználásán alapult: bár az erdőket folyamatosan irtották, a lakosság fenntartotta a számára nélkülözhetetlen makkos és vadgyümölcs termő erdőket, megművelte a könnyen hozzáférhető, jó termőföldű laposokat, a nedves területeket pedig kaszálóként hasznosította. A földművelés kétnyomásos rendszerben történt, egy részt bevetettek, a másik részt pedig ugaroltatták, esetleg legelőnek használták (SZABÓ M. 1995). A tavak szintén jelentős élelemforrást jelentettek, ugyanakkor nélkülözhetetlenek voltak a

mezőgazdaság és állattartás szempontjából ezen az egyébként víztelen vidéken. A lakosság, szükségletei szerint igyekezett a csapadékvizeket raktározni újabb tavak létesítésével. Területünkön a Frátai-tó a középkorban keletkezhetett, bár a források nem tesznek róla említést, az I. Katonai Felmérés térképén már megjelenik.

XVII.–XIX. század

Egyes kutatók (pl. MAKKAI 2000) a tóvilág hanyatlását leginkább a reformáció terjedése következtében megváltozott táplálkozási szokásokkal (a böjtkényszer megszűnése) és a kolostorok (s a hozzájuk tartozó halastavak) felszámolásával hozzák összefüggésbe. TONK (1994) szerint a 16–17. században a munkaerő hiánya volt a meghatározó, vagyis inkább csak elhanyagolták a meglevő tavakat. Ugyanezen okból az sem valószínű, hogy mezőgazdasági területek nyérése céljából felgyorsult volna az erdőirtás, de meg sem szűnt, ennek eredményeként már kevés erdő maradt.

A 17. század második felének és a 18. század elejének történelmi eseményei valószínűleg a Mezőség lakosságának életét is megnehezítették (török-tatár dúlások, kuruc-labanc harcok). Az 1708–1711 közötti pestisjárvány pedig a levéltári adatokkal igazolhatóan több falu elnéptelenedését vonta maga után (pl. a közeli Apahidáét). Szovát környéke nem tartozott a sűrűn lakott és forgalmas térségek közé, mégis a legóvatosabb becslések szerint a lakosság legalább 25%-a pusztult vagy menekült el. E drasztikus demográfiai csökkenés a falvak megszokott rendtartásának megbomlásához vezetett, a határt nem tudták megművelni. A 18. század közepéig viszont – a gyors betelepítések következményeként – 3,3-szoros népességnövekedés volt tapasztalható, s a folyamat a 19. század közepéig tartott.

Kézenfekvő feltételezés, hogy a jelentős társadalmi változások nyomán (a lakosság nemcsak számarányában, de eredete, társadalmi rétegződése szerint is módosult, a betelepülők más táplálkozási és földművelési szokásokat honosítottak meg) a hagyományos tájhasználat is változott. A hagyományos disznótartást visszaesett, egyre népszerűbb lett a juhtenyésztés, a juhállomány gyarapodott (1720–1750 között a juhok és disznók aránya a korábbi 2:1-ről 6:1-re változott, a juhok száma 110%-kal növekedett, SZABÓ M. 1995). Nem volt már szükség az addig féltve őrzött „makkos erdőkre”, de lassan kiirtották az épület- és szerszámfa készítésére alkalmas maradék erdőket is, mert a megnövekedett állatállomálynak újabb legelőkre volt szüksége. A 18. század második feléből ránk maradt adatok nagy része erdőpusztulásról ad hírt: „... melly bőv Erdeje légjen Buzának <most> megis egy szál tilalmas fája ninczen, melly m<iatt> telyesseggel a régi tilalmas erdők el pusztultak.” (Buza, 1742, SZABÓ T. A. 1982), „a Falu felett valo vágott, és Bokros, Eszakra fekvő, Erdő” (Bós, 1769, SZABÓ T. A. 1982), „E Tölgyes nem szálos, hanem tsak karonak, 's kertnek valo erdő” (Ajton, 1797, SZABÓ T. A. 1982). Helyenként már tüzelőnek alkalmas fa sem maradt: „Az uradalomnak igen kevés erdeje vagyon, helységünknek pedig éppen semmi sincs, mint mezőségen, hanem szalmával s gardélyal szokunk tüzelni” (Báld, 1820, SZABÓ T. A. 1997). Úgy tűnik, e folyamat gyorsabb és erőteljesebb volt a Mezőség központi és nyugati részein – itt kizárólag „cziheres, bokros, tseplesz” erdőkről kapunk hírt, míg a keleti és északi részeken

(Szabéd, Mezőgerebenes, Dés, Szék, Szentgyed) maradtak még tilalmas és makkos erdők, ahol akár építkezésre alkalmas fa is nőtt.

Szovát környékén a 18. század végére csappant az erdők kiterjedése a ismert méretekre, jórészt csak az északi-északkeleti oldalakon és a platókon maradtak erdőfoltok. Az erdőtagok azonban – a mai állapothoz képest – kevésbé voltak felszabdalva: a Szovát és Berkenyes között elnyúló „Nagyerdőt” csak egy erdei út vágta ketté. Szembeötlő a ligetes, ritkás erdők jelenléte (a mintaterületen az erdők kb. 25%-a) – ez a típus mára teljesen eltűnt.

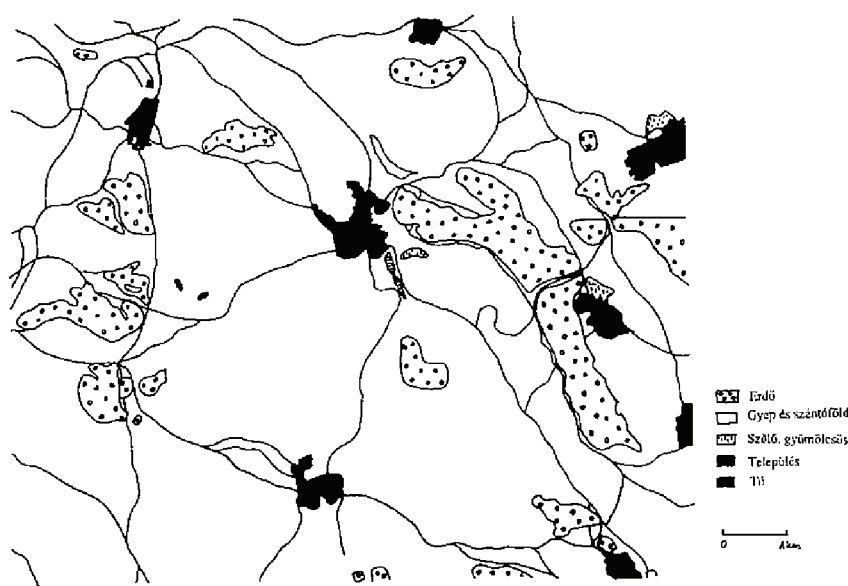
A 19. század elején a főkormánysház és az országgyűlés rendeletekkel szabályozza az erdőtartást. Előírják a gyorsan növő fűz-, hárs- és eperfák ültetését, az „arra alkalmas helyeken”, tiltják az avar égetését, az erdei legeltetést, erdei utak vágását. Ekkor történnek az első javaslatok az akác mezősségi telepítésére is.

Szintén a 18. századi társadalmi változások számlájára írják a gazdaságtörténetesek a szőlő- és gyümölcsstermesztés visszaszorulását a Mezőséken. Mintaterületünket illetően nem találtunk erre vonatkozó írott forrást, de korábbi szőlőművelésre utaló helynevek alapján feltételezzük, hogy e folyamat itt is végbement. Például a Kályántól délre fekvő *Szőlős verőfény* elnevezésű, déli kitettségű oldalon sem az első, sem pedig a harmadik katonai felmérés térképei nem jeleznek szőlőt, tehát a név valószínűleg korábbi használatra utal. Mocs határában a „*După Vi*” (Szőlők mögött) domb hívja fel figyelmünket hasonló folyamatra; itt a 18. század végén még valóban művelték a szőlőt, majd a 19. században felhagyták.

A fentebb jelzett folyamatokat csak súlyosbították a 19. század eleji természeti csapások, majd a 1854-es jobbágyszabadság, a földek felosztása és tagosítása, amely évtizedekig (1885) elhúzódott. A faluközösségek rendtartása ismét megbomlott, sok föld maradt műveletlenül, a tavakat elhanyagolták, a malmok elpusztultak. A helyi lakosság sokáig ellenazta a tagosítást, mert ily módon a korábban közlegelőként használt ugarolatott földekről is kitiltották a közös nyáját (KÓs, 2000). Az 1813–1818-as időszakban, az esős évek következtében elvizenyősödött vidéken éhínség pusztított, a falvak felélték állatállományukat, ezt a későbbiekben (a jobbágyszabadság után) kevés igászallaton kívül, szinte kizárólag juhokkal pótolták. A nagykiterjedésű legelők leromlása, az állatállomány újabb növekedésével már veszélyes méreteket öltött. A 19. század végi összeírások (1895) Gyéres és Szovát völgyében már helységenként 142,7 hold kopár legelőt jeleznek (Szabó 1995), megindultak a sorozatos csuszamlások és szakadások; e folyamat általános volt a Mezőség központi, nyugati és déli részein. A leromlott területek védelme és újjrahasznosítása a század végére közügyé vált, a szakemberek megoldásként a kopárok fásítását javasolták. Ezen erőfeszítéseknek kevés nyomát látjuk a szováti térségben: akác telepítésével próbálkoztak a szováti „Tigla” oldalán, Magyarkályán dombjain pedig akác, erdeifenyő és vörösfenyő ültetvényeket hoztak létre, ez utóbbiakat már a 20. század közepén és második felében. A talajerózió problémáját napjainkig nem sikerült megoldani, bár erdőtelepítések több helyen történtek, kizárólag idegenhonos fajokkal (akác, erdeifenyő, feketefenyő, vörösfenyő), ez csak helyi megoldás lehetett, hiszen az állatállomány nem csökkent.

Ugyanebben az időszakban megszűnt a Mezőség korábbi elzártsága is: az utak és a vasút kiépítése megkönnyítette a termények és hús szállítását, ami a helyi lakosságot a források még intenzívebb kihasználására sarkallta. A korábbi kétnyomásos rendszert felváltotta a háromnyomásos, amelyben már sokkal nagyobb területeket vontak művelés alá, elterjedt a vasalt és vasból készült munkaeszközök használata, a trágyázás (Alsó és Felsőszóvát, Aranykút: trágyázott földben az őszi búza 2-4-szeres termést hozott, a korábbihoz képest).

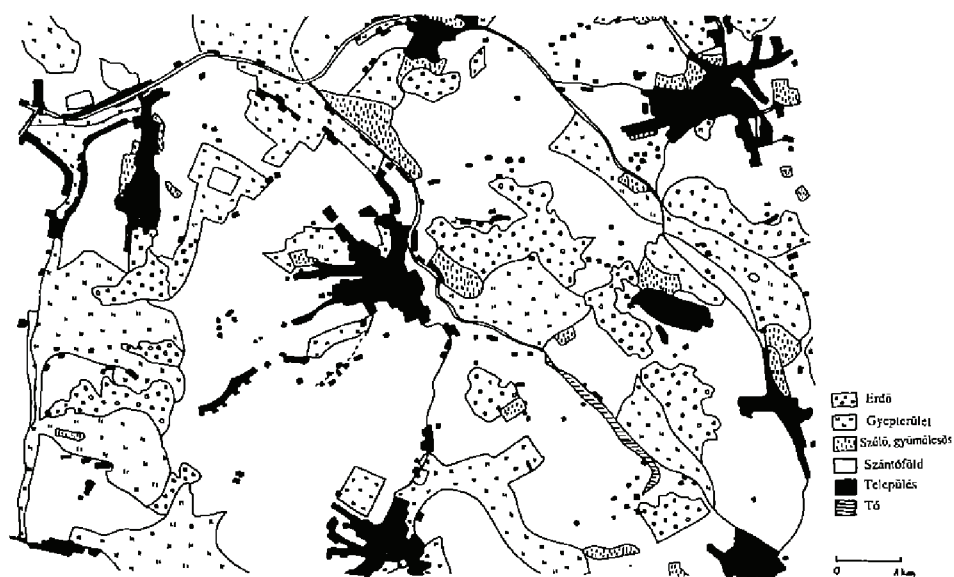
A III. Katonai Felmérés térképei alapján megállapíthatjuk, hogy a tájra jellemző a szinte párhuzamosan futó meredekebb déli oldalak szárazgyepeinek legelőként való hasznosítása, az északi enyhébb lejtésű területeken és a völgyalji részeken a szántóföldek és kaszálórétek váltakoznak, a szántóföldek térfoglalása az üdőbb gyepterületeket érintik sokkal inkább, mint a legelőterületeket. A patakokat kísérő dűsfüvű nedves rétek mindezülig kaszálókként maradtak fenn. Az erdők területe jelentősen nem változott az I. Katonai Felmérés térképein ábrázoltakhoz képest, viszont helyenként a nagyobb tömbök feldarabolódtak (1., 2. ábra).

1. ábra Magyarország és környéke növényzete a XVIII. század végén
(Az 1769-1773-ból származó térkép). Készült az I. Katonai Felmérés alapján. A térképen nem
különíthetők el a gyepterületek és a szántóterületek, ezért ezeket együtt ábrázoljuk

XX. század

A 20. században a világháborúk alatt és közben a munkaerőhiány és a gazdasági válság következtében ismét nagy területek maradtak ki a művelésből, a termelés visszaesett. A megmaradt szőlőket és gyümölcsösöket teljesen elhanyagolták. A megművelt földeken a gabonatermelésre helyezték a hangsúlyt (MIHAIL 1970). A második világháborút követő változások, a kollektivizálás itt is ellentétes érzelmeket szült a lakosság körében. Megszűntek a korábbi elszigetelt tanyák, a szováti térségben ekkor bomlott fel a Szénafű tanya közössége. Néhány család már ekkor beköltözött a nagyvárosokba (Kolozsvárra vagy Marosvásárhelyre), a közösség nagy része megpróbált élni az új lehetőségekkel. A szocialista elképzelések szellemében a kollektivizálás után a létező természeti erőforrások maximális kihasználására törekedtek. A gyepek-ből csak annyit hagytak meg, amennyire az állatállomány eltartásához feltétlenül szükség volt, a többi területet szántóföldként hasznosították. Lecsapolták a még megmaradt vizes területeket, feltörték a településektől távol eső kaszálókat is, hiszen az új, gépesített gazdálkodási módszerekkel már ezek is művelhetőkké váltak. Ha megfigyeljük az 1968-ban készült katonai topográfiai térképen feltüntetett művelési típusokat,

2. ábra *Magyarszovát és környéke növényzete a XIX. század végén*
(Az 1869-1884-ből származó térkép.) Készült a III. Katonai Felmérés alapján.

feltűnik, hogy a korábbi kiegyensúlyozott szántó-gyep arány eltolódik a szántóföldek javára: a kisebb gyep, erdő, illetve szőlő- és gyümölcsös foltok a szántóföldbe ágyazódva jelennek meg. A hatvanas években nagy hangsúlyt fektettek a műtrágyázásra, a leromlott legelők hozamát is megpróbálták ily módon növelni, de ez nem vezetett eredményre (MIHAIL 1967). A korábbi szőlőterületeket is felújították, teraszosították. Mintaterületünkön az erdőgazdálkodás tarvágásra, majd a letarolt területeken a természetes felújulási folyamatok magára hagyására korlátozódott.

A helyiekkel folytatott beszélgetésekből kitűnik, hogy a kezdeti lelkesedés a hetvenes években lanyhult. Kiderült, hogy a nehéz munkával teraszosított szőlők művelése nem jövedelmező, s a virágzónák kikiáltott mezőgazdaság sem vonta maga után – legalábbis a falvak lakói számára – az életkörülmények valódi javulását. A Mezőség központi részén a falvak ismét elszigetelődtek, a fiatalokat vonzották a nagyvárosok, az otthonmaradók pedig már nem tudták a nagy mezőgazdasági területeket mind megművelni. A népszámlálások adatai szerint 1977 és 1992 között a szováti térség nagyobb településein (Magyarfráta, Magyaraklyán, Magyarszovát, Mócs) a lakosság lélekszáma 24–35%-kal csökkent.

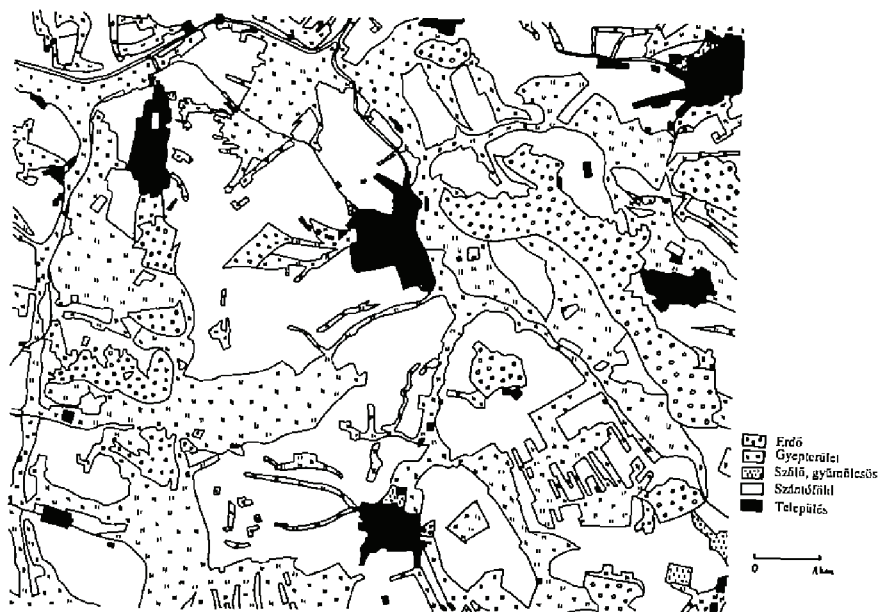
A történeti visszapillantás lehetőséget nyújtott a tájszerkezet átalakulásainak feltérképezésére a gazdasági változások tükrében. A kilencvenes évek óta eltelt időszakban ismét a "változások korát" éli az erdélyi társadalom, beleértve a Mezőséget is. Hogy milyen következményei mutatkoznak és lesznek az általunk kutatott tájegységre nézve, erre próbálunk választ adni a következőkben.

A vegetáció állapotát és a táj szerkezetét meghatározzák az egyes korokra jellemző emberi tevékenységek (tájhasználat). Mégpedig ezek: 1. időtartama, 2. az érintett terület mérete, 3. a beavatkozás mértéke, 4. visszafordíthatósága (az okozott változások reverzibilisek-e, van-e lehetőség a regenerálódásra) és az, hogy melyek voltak a tájhasználat változását kiváltó szociális és/vagy politikai tényezők (ETIENNE et. al. 1998). Ezek közül a fontosnak ítélt összetevők közül, a vizsgált területen a tájhasználat-váltás bekövetkezésének hozzávetőleges idejét, kiváltó okait, az általa érintett terület méretét és legfontosabb következményeit sikerült rekonstruálni a rendelkezésre álló adatok alapján (ezek összefoglalását lásd az 1. táblázatban).

A táj jelenlegi állapota

A mai tájat a hatalmas kiterjedésű (kb. 50%-ban még hagyományos művelésű és kisparscellás) szántóföldek és szintén terjedelmes, a túllegeltetés miatt erősen degradált szárazgyepek (*Stipetum pulcherrimae* Soó 42, *Stipetum lessingianae* Soó (27)47, *Stipetum capillatae* (HUECK 31) KRAUSCH 61, *Salvio-Festucetum rupicolae* (ZÓLYOMI 37) (SOÓ 64) és xero-mezofil gyepek (*Brachypodieto pinnati-Festucetum rupicolae* Ghişa 62) uralják, a másodlagos kaszálórétek, szórt helyzetű és kis méretű, döntően mezofil gyertyános-tölgyesek (*Quercus petraea-Carpinetum* BORZA 1941), kevert tölgyesek (*Quercetum roboris-petraeae* Borza 1928) és a felhagyott szántóföldek aránya kisebb (3. ábra). Az évszázados tájhasználat során az azonos

jellegű vegetációfoltok egyre nagyobbak lesznek, a táj képe a finomszemcsésből a durvaszemcsés felé tolódik. Ennek oka nem csak a tulajdonjogi viszonyok megváltozása és a nagy tételben jövedelmezőbb termelés. A tájhasználatát kevésbé korlátozzák a talajadottságok, domborzat, a víz elérhetősége, geomorfológiai tényezők (JONGMAN 2001), a korszerű technika bárhol szinte bármit elő tud állítani, ennek megfelelően változtatva az eddig stabil folthatárokat, tájszerkezetet.

3. ábra Magyarország és környéke növényzete a XX. század második felében (1968-ból származó térkép.) Készült az országos térképezés alapján.

Az évezredes tájhasználat a nehezen vagy egyáltalán nem művelhető meredek déli lejtők növényzetét kímélte meg leginkább. Ebből adódik, hogy a napjainkig fennmaradó természetközeli gyepek (refúgiumok) nagyon kevés kivétellel xerofil gyepek, a xero-mezofil és mezofil gyepek másodlagosak és erősebben degradáltak. Ugyanez érvényes az erdőkre, csak egy másik okból: az északi, enyhébb lejtésű termőhelyek erdőállományai (gyertyános-tölgyesek,) sokkal nagyobb arányban degradálódtak az elgyertyánosodás és az akác elterjedése folytán, mint a platók szárazabb erdőtípusai (a kevert tölgyesek). A déli lejtőkkel szomszédos kevert tölgyes erdőszegélyek sokkal fajgazdagabbak, gyakran érintkeznek természetközeli gyepekkel,

I. táblázat Az utóbbi 400 év legfontosabb tájhasználati változásai az Erdélyi-Mezőség központi részén

Idő-pont	Esemény	Okok	Érintett terület mérete	Következmények
1600 előtt	Erdőirtás	Legelő- és szántóterület nyerése	Nagy – közepes	Csökkent az erdők területe
1750 körül	“Makkos erdők” megfogyatkozása, új legelők kialakítása	Állatállomány megváltozása, növekedése	Közepes	Csökken az erdők területe
1850 körül	Gyepek feltörése	Gabonaexport	Közepes	Szántóterületek megnövekedése, gyepterületek csökkenése
	Erdőtelepítések idegen fafajokkal (akác, feketefenyő)	Talajerózió és földcsuszamlások megakadályozása	Kicsi	Xerofil gyepek további degradálódása
	Nedves területek lecsapolása	Szántóterületek nyerése	Közepes	Mocsarak és mezofil gyepek eltűnése, illetve visszaszorulása
1948 után	Szőlő- és gyümölcsstermesztés	Államosítás	Kicsi	Xerofil gyepek területének csökkenése
	Az arra alkalmatlan területek kényszerű beszántása	Irreális teljesítmény-orientáltság	Kicsi	
1970 körül	Szőlőterületek felhagyása	A fiatal lakosság városra költözése	Kicsi	Másodlagos gyepterületek növekedése
1990 körül	Szántóterületek felhagyása	A mezőgazdaság alacsony jövedelmezése és a falvak elöregedése	Közepes	Parlagterületek

szemben az északi lejtők gyertyános-tölgyeseivel, amelyeknek gyakran hiányzik a szegélye és közvetlenül érintkeznek a szántóföldekkel. A vizsgált tájrészlet ebből a szempontból „kétveretű”, ahol a még fennmaradt mezofil növényzet sokkal degradáltabb. A meredek lejtők növényzetének átmenetei elmosódottabbak (pl. erdőszegélyek), amely a természetes táj sajátja, míg az északi lejtők folthatárai kontrasztosabbak, ez a kultúrtájak jellemzője. Ez a kettősség rányomja a bélyegét a táj regenerálódási lehetőségeire is, a xerofil termőhelyeken a növényzet sikeresebb regenerálódása valósulhat meg.

A jövőre vonatkozó elképzelések

A táj mai állapota az egyes régiókban és országokban hűen tükrözi mind történeti, mind a kulturális és gazdasági vonatkozásban a múltat. Mennél visszamaradottabb egy ország gazdasága, mennél archaikusabb a gazdálkodó réteg, annál jobb állapotú a természeti környezet, annál nagyobb mértékben volt képes megmaradni természetközeli állapotban. Európai léptékben gondolkodva, figyelve és vizsgálva a táj szerkezetét és állapotát kitűnik, hogy a nyugat- és észak-európai (Nohl 2001) és a közép-európai államok többségében az emberi tevékenység nagy területeken érezteti egyre erősebb hatását, a vidéki táj leromlását, homogenizálódását, feldarabolódását eredményezve. Ezeket a negatív hatásokat az intenzív mezőgazdasági, ipari (bányászat, levegő- és vízszennyezés) és erdészeti tevékenység váltja ki.

Manapság egyre gyakrabban hangoztatott vélemény, hogy rövid időn belül ugyanezek a negatív átalakulások várhatók a többi, jelenleg gazdaságilag még visszamaradott közép-európai és a kelet-európai országokban is, így a még meglévő regionális különbségek egyre inkább összeesődnak majd (MANDER and JONGMAN 1998, JONGMAN 2001).

Két lehetőség képzelhető el: Fokozódó használat – a jó terméshozamú, könnyen művelhető tájak és régiók az egyre intenzívebbé (kis területen nagyobb hozamra törekvő) váló művelés áldozatai, ennek nyomán a jól ismert leromlási folyamatok súlyosbodnak. Marginalizáció – azok a tájak, régiók, amelyek csak nagy költségek árán hasznosíthatók vagy kapcsolhatók be a kereskedelmi forgalomba (nehezen megközelíthetőek), marginális helyzetbe kerülnek. Ebben az esetben nagy mezőgazdasági területek felhagyása várható, a táj képét a spontán vegetációfejlődés határozza majd meg. Az intenzívebbé válás és marginalizálódás ugyanannak a folyamatnak a két pólusa, mindkét típusú változás tulajdonképpen diverzitás-csökkenéshez vezet (MANDER and JONGMAN 1998, JONGMAN 2001).

Milyen lesz tehát a mezősegi táj 50 év múlva? A vizsgált területen is számolunk a fenti esélyekkel a jövő változásainak tekintetében.

1. Kiépül az úthálózat és tökéletesebbé válik a vasúti forgalom, megszűnik tehát az elszigeteltség. A mozgáslehetőségek javulása (terményszállítás és személy-

szállítás) nemcsak kereskedelmi és mezőgazdasági fellendülést eredményeznek (intenzív gazdálkodással termelt nagy mennyiségű gabona, gyümölcs és hús szállítása), hanem a lakosság életszínvonalának emelkedése folytán a falvak népének helybenmaradását is. Ez a jövőkép feltételezhető a jó termőföldek és közepes minőségű legelőterületek alapján. Következménye viszont a táj jellegtelenné válása, erős leromlása, a jelenleg még meglévő jó természeti értékű területek csökkenése, megszűnése.

2. Az elszigeteltség fokozódik, a megmaradt fiatalabb népesség városba költözik, így a falvak elöregednek és végül elnéptelenednek (KEPECS 1996). Ennek következtében nemcsak a szántóterületek, hanem a legelők és kaszálók is felhagyásra kerülnek. Ezt a jövőképet hitelesíti az ország jelenlegi rossz gazdasági helyzete, amelyben a mezőgazdaság és infrastruktúra fellendítése nehézkes és hosszadalmas folyamatnak ígérkezik. Következménye a spontán szukcessziós folyamatok hatalmas területeken való beindulása, amely az esetek többségében a növényzet sikeres regenerálódásához (RUPRECHT 2000, 2002), más esetekben kiszámíthatatlan folyamatokhoz, esetleg diverzitás-csökkenéshez és a tájidegen elemek (*Robinia pseudo-acacia*, *Calamagrostis epigeios*) túlzott elterjedéséhez vezet majd. Megfigyeléseink szerint a művelésből kivont, általában teraszosított szőlőkben, valamint a kihasználatlan legelőkön, ahol a bokrok 4–5 évenkénti kiirtását is elhanyagolják, intenzív cserjésedés indul el.

3. Egy köztes lehetőség is elképzelhető: a marginalizáció nyomán az elnéptelenedő falvakban vagy azok környékén fennmaradnak a juhok tartására szakosodó pásztorcsaládok, akik jobban alkalmazkodnak a nehezebb, kényelmetlenebb életkörülményekhez, e mellett viszont a nagyüzemi juhtartás jó megélhetést biztosít számukra. Ezt a jövőképet igazolhatja a szántóföldi művelés hanyatlásával szemben jelenleg teret hódító állattartás és kimondottan a juhtartás fellendülése. Következménye a legelőterületek további túlhasznosítása, a jelenleg felhagyott szántóföldek legelővé változtatása (tehát itt rossz minőségű gyepek kialakulása és fenntartása), a már meglévő gyepek degradálódása, az eróziós folyamatok további felerősödése, a talajcsúszások gyakoribbá válása. Az állattartás csak akkor lenne életképes, ha elterjedne az igényesebb fajták tenyésztése, egyben a legelőterületek ésszerűbb, fenntartható használata valósulna meg. A napjainkban tapasztalható változások: a tulajdonjogi viszonyok átalakulása, a mezőgazdaság alacsony jövedelmezősége, a régió szociális változásai (falvak elöregedése) azt sejtetik, hogy a 3. vagy 2. lehetőség bekövetkezésének nagyobb esélyei vannak, pontosabb becslések azonban nincsenek.

Egyes tájak, növényközösségek kezelési stratégiájának kialakítása, majd a tényleges kezelés megtervezése csak a helyi és térségi múlt ismeretében lehet hiteles. Kétségtelen, hogy a vidéki tájak esetében a fenntartható gazdálkodással (az emberek megélhetési lehetőségeinek megteremtése, tehát fenntartható és jövedelmező mezőgazdaság) párhuzamosan a természetvédelmi szempontok érvényesülése, a természetközeli táj és a természetközeli vegetációfoltok megőrzése lenne kívánatos. Ám ezekben a kérdésekben nem szabad egyoldalú döntéseket hozni, főleg a kezelési és a nyugat-európában oly divatos tájtervezési javaslatokra vonatkozóan (ETIENNE et

al. 1998, MIHUT et al. 2001). Ennek elkerülése végett figyelembe kell venni a lakosság érdekeit, elutasítva az utópisztikus, az emberi tevékenységet teljesen kizáró védelmi intézkedéseket, illetve a kényszerű, a lakosság eddigi hagyományos tevékenységeit megváltoztató elképzeléseket egyaránt. A vizsgált régió ilyen tekintetben előnyt élvez a nyugat-európai országokkal szemben, amelyekben dominál a hagyományos gazdálkodási formák visszaállítása a védelmi intézkedések és tájtervezési javaslatok legfőbb gondolata. Mivel a régióban még fennmaradtak a hagyományos gazdálkodási formák, ezért csak ezek megőrzése, illetve pártolása lenne a cél, ezzel a régió sajátos arculata, jellege is fenntartható lenne.

Köszönetnyilvánítás

Köszönettel tartozunk Molnár Zsoltnak és Kovács J. Attilának a kézirat lektorálásáért és hasznos tanácsaikért, valamint Jakab Mártának a nyelvi hibák kijavításában nyújtott segítségért. A kutatáshoz és tanulmány elkészültéhez nélkülözhetetlen anyagi támogatást az Arany János Közalapítvány biztosította.

IRODALOM

- BENKŐ J. (1778): *Transsilvania specialis*. Erdély földje és népe. Fordította, bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közléteszi Szabó György. - Kriterion Könyvkiadó, Bukarest-Kolozsvár (1999)
- CSÜROS I. (1973): Az Erdélyi-Mezőség élővilágáról. – Tudományos Könyvkiadó, Bukarest.
- ETIENNE M., ARONSON J., LE FLOC'H E. (1998): Abandoned Lands and Land Use Conflicts in Southern France. In: RANDEL et al. (eds.): *Landscape Degradation and Biodiversity in Mediterranean-Type Ecosystems*, Ecological Studies, Vol. 136. – Springer-Verlag Berlin Heidelberg.
- GYÖRFFY GY. (1987): Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza III. Heves. – Akadémiai Kiadó, Budapest, pp. 325-381.
- JONGMAN R. H. G. (2001): Homogenisation and fragmentation of the European landscape: ecological consequences and solutions. – *Landscape and Urban Planning* 869: 1-12.
- KEPECS J. (szerk.) (1996): Az erdélyi települések népessége nemzetiség szerint (1930–1992). - Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, pp. 108-124.
- KÓS K. (2000): A Mezőség Néprajza I., II. – Mentor Kiadó, Marosvásárhely.
- MAKKAI G. (2000): Az Erdélyi-mezőség tővilága. In: FÜLEKY GY. (szerk): A táj változásai a Kárpát-medencében a történelmi események hatására. (A Szent István Egyetem 2000. jún. 28-29-én megtartott tudományos konferencia kiadványa). Budapest-Gödöllő, pp. 158-163.
- MANDER Ü., JONGMAN R. H. G. (1998): Human impact on rural landscapes in central and northern Europe. – *Landscape and Urban Planning* 41: 149-153.
- MIHAIL M. (1967): Contribuții la geografia agriculturii din Câmpia Transilvaniei. – *Studia Univ. Babeș-Bolyai, Series Geologia Geographia*, fasc.2., pp. 365-370.
- MIHAIL M. (1970): Contribuții de geografie economică privind creșterea animalelor în Câmpia Transilvaniei. – *Studia Univ. Babeș-Bolyai, Series Geographia*, fasc.1., pp. 67-74.

- MIHUT S., GROZA GH., MATASE D., TAUT M. (2001): Rezervatiile de la Suatu. Realizata sub redactia: Inspectoratului de Protectie a Mediului Cluj.
- NOHL W. (2001): Sustainable landscape use and aesthetic perception – preliminary reflection on future landscape aesthetics. – *Landscape and Urban Planning* 54: 223-237.
- RUPRECHT E. (2000): A propagulum-limitáció szerepe a szukcesszióban. – *Acta Biol. Debrecina* 11(1): 298.
- RUPRECHT E. (2002): Előzetes megfigyelések az Erdélyi-medence felhagyott szántói táji léptékű vegetáció-dinamikájának főbb trendjeiről. – *Crisicum* (in press).
- SZABÓ A. (2002): Vegetatia lemnoasă naturală din regiunea Căian–Mociu–Frata. – *Lucrare de disertație*. Univ. Babes-Bolyai, Cluj-Napoca.
- SZABÓ M. (1995): Ember és táj az erdélyi Mezőségen a XVIII-XIX. Században. – *Valóság*, 9. szám, XXXVIII. évfolyam, Közlöny és Lapkiadó Kft., Budapest, pp. 30-44.
- SZABÓ M. (1999): A mezőségi paraszti gazdálkodásban dolgozó népesség a XVIII. században és a XIX. század első felében. In: KISS A., KOVÁCS KISS GY., POZSONY F. (szerk.): Emlékkönyv IMREH ISTVÁN születésének nyolcvanadik évfordulójára. – Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, pp. 555-563.
- SZABÓ T. A. (szerk.) (1978, 1982): Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár, II., III. kötet, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.
- TONK S. (1994): Táj és ember az Erdélyi Mezőségen a középkorban. – *Korunk*, Kolozsvár, 9: 23-31.
- *** I. Katonai Felmérés térképei, 1769-1773. Magyar Hadtörténeti Múzeum Térképtára.
- *** III. Katonai Felmérés térképei, 1869-1884. Magyar Hadtörténeti Múzeum Térképtára.